

МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра гігієни та екології №1

2020-2021, 2021-2022 навчальні роки

СИЛАБУС ОСВІТНЬОГО КОМПОНЕНТУ

«Гігієна та екологія з гігієною дитячого та підліткового віку»

Нормативний чи вибірковий освітній компонент: нормативний

Форма здобуття освіти очна
(очна; заочна; дистанційна)

Галузь знань 22 «Охорона здоров'я»
(шифр і назва галузі знань)

Спеціальність 228 «Педіатрія»
(шифр і назва спеціальності)

Освітньо-професійна програма «Педіатрія»

Другого (магістерського) рівня вищої освіти

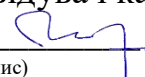
Курс 2, 3

Силабус навчальної дисципліни
затверджений на засіданні кафедри
гігієни та екології №1

Схвалено методичною комісією ХНМУ
з проблем громадського здоров'я
(назва)

Протокол від
27 серпня 2021 року № 1

Протокол від
01 вересня 2021 року №2

Завідувач кафедри

(підпис) Коробчанський В.О.
(прізвище та ініціали)

Голова

(підпис) Огнєв В.А.
(прізвище та ініціали)

27 серпня 2021 року

«___» _____ 2021 року

Інформація про викладачів

Розробники силабусу:

д.м.н., проф. Коробчанський В.О.,

к.м.н., доц. Олійник Ю.О.

Дані про викладачів, що викладають дисципліну

Коробчанський Володимир Олексійович, професор, доктор медичних наук

Професійні інтереси: Гігієна та екологія, психогігієна, Public health

Контактний телефон (057) 705-15-74

Корпоративна пошта викладача kaf.4med.hihienu2@kntmu.edu.ua

Консультації понеділок 15.30-17.00

Локація НДІ гігієни праці та професійних захворювань, приміщення кафедри гігієни та екології №1

Олійник Юлія Олександрівна, кандидат медичних наук, доцент

Професійні інтереси: Гігієна та екологія, психогігієна, вплив факторів оточуючого середовища на здоров'я дитини

Контактний телефон (057) 705-15-74

Корпоративна пошта викладача kaf.4med.hihienu2@kntmu.edu.ua

Консультації Згідно з розкладом за попередньою домовленістю

Локація НДІ гігієни праці та професійних захворювань, приміщення кафедри гігієни та екології №1

Боярський Мирослав Романович, кандидат медичних наук

Професійні інтереси: Гігієна та екологія, вплив факторів оточуючого середовища на здоров'я дитини

Контактний телефон (057) 705-15-74

Корпоративна пошта викладача kaf.4med.hihienu2@kntmu.edu.ua

Консультації Згідно з розкладом за попередньою домовленістю

Локація НДІ гігієни праці та професійних захворювань, приміщення кафедри гігієни та екології №1

Мокрякова Марина Іванівна, асистент

Професійні інтереси: Гігієна та екологія, вплив факторів оточуючого середовища на здоров'я дитини

Контактний телефон (057) 705-15-74

Корпоративна пошта викладача kaf.4med.hihienu2@kntmu.edu.ua

Консультації Згідно з розкладом за попередньою домовленістю

Локація НДІ гігієни праці та професійних захворювань, приміщення кафедри гігієни та екології №1

ВСТУП

Силабус навчальної дисципліни «Гігієна та екологія з гігієною дитячого та підліткового віку» складений відповідно до освітньо-професійної програми (далі – ОПП) «Педіатрія», другий (магістерський) рівень, галузі знань 22 «Охорона здоров'я», спеціальності 228 «Педіатрія»

Опис дисципліни: У системі цінностей будь-якої цивілізованої нації особливе місце посідає її здоров'я, яке визначається, насамперед станом здоров'я дітей та підлітків, що є інтегральним показником загального благополуччя суспільства, а також тонким індикатором усіх соціальних та екологічних негараздів.

Вивчення навчальної дисципліни «Гігієна та екологія з гігієною дитячого та підліткового віку» спрямоване на ознайомлення студентів з еколого-гігієнічною характеристикою чинників навколишнього природного середовища та особливостями їхнього впливу на здоров'я людини в т.ч. дитячого населення віком до 18 років, віковими особливостями дитячого організму з метою розробки належних профілактичних заходів, спрямованих на оздоровлення дітей і підлітків, проведення заходів з особистої і громадської гігієни, збереження здоров'я школярів, учнів професійно-технічних навчальних закладів, студентів вищих навчальних закладів, підтримання їх високої працездатності, а також формуванню широкого гігієнічного мислення і світогляду.

Предмет навчальної дисципліни є вивчення впливу факторів навколишнього середовища на людину, розвиток і стан здоров'я дітей і підлітків, оцінка факторів ризику для здоров'я та обґрунтування заходів, спрямованих на попередження захворювань, забезпечення оптимальних умов існування, зміцнення здоров'я і подовження життя людини.

Пререквізити. Вивчення дисципліни передбачає попереднє засвоєння базових дисциплін з біоорганічної та біологічної хімії, фізіології, патологічної фізіології, внутрішньої медицини та ін.

Постреквізити. Основні положення навчальної дисципліни мають застосовуватися при вивченні фахових дисциплін.

Посилання на сторінку навчальної дисципліни в MOODLE

<http://31.128.79.157:8083/course/view.php?id=2901>

1. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

1.1. Метою вивчення навчальної дисципліни «Гігієна та екологія з гігієною дитячого та підліткового віку» є формування у майбутніх фахівців (магістрів) умінь та компетенцій для забезпечення профілактичного спрямування у практичній діяльності лікаря.

1.2. Основними завданнями вивчення дисципліни «Гігієна та екологія з гігієною дитячого та підліткового віку» є закладення теоретичних основ гігієни та екології, як науки (термінологія, закони, методологія, принципи гігієнічного нормування, нормативно-методичне забезпечення застосування профілактичних заходів) та відпрацювання практичних навичок щодо: профілактики захворювань інфекційного та неінфекційного походження у відповідності до основ чинного законодавства України; опанування лабораторних методів дослідження

(органолептичні, фізичні, хімічні, біологічні, бактеріологічні методи); використання сприятливих оздоровчих факторів навколишнього природного середовища для зміцнення здоров'я людини, загартування організму тощо.

1.3. Компетентності та результати навчання, формуванню яких сприяє дисципліна (взаємозв'язок з нормативним змістом підготовки здобувачів вищої освіти, сформульованим у термінах результатів навчання у ОПП та Стандарті).

1.3.1. Вивчення навчальної дисципліни забезпечує опанування студентами **компетентностей:**

інтегральні: здатність інтегрувати знання та розв'язувати складні спеціалізовані задачі в нових або незнайомих середовищах за наявності неповної або обмеженої інформації з урахуванням аспектів соціальної та етичної відповідальності в мультидисциплінарному контексті на основі концептуальних знань, що включають сучасні наукові здобутки у галузі охорони здоров'я, із здатністю зрозумілого і аргументованого донесення висновків до фахівців і нефахівців, а також є основою для оригінального мислення, продовження навчання з високим ступенем автономії та проведення досліджень.

загальні: здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу, здатність вчитися і бути сучасно навченим; здатність застосовувати знання в практичних ситуаціях; знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності; здатність до адаптації та дії в новій ситуації; здатність приймати обґрунтоване рішення; працювати в команді; навички міжособистісної взаємодії; здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово; здатність спілкуватись іноземною мовою; навички використання інформаційних і комунікаційних технологій; визначеність і наполегливість щодо поставлених завдань і взятих обов'язків; здатність діяти соціально відповідально та свідомо; прагнення до збереження навколишнього середовища.

спеціальні (фахові, предметні): навички опитування; здатність до визначення необхідного режиму праці та відпочинку, характеру харчування при лікуванні захворювань; здатність до проведення лікувально-евакуаційних заходів; здатність до планування та проведення санітарно-гігієнічних, профілактичних та протиепідемічних заходів, у тому числі щодо інфекційних хвороб; здатність до проведення експертизи працездатності; здатність до ведення медичної документації; здатність до проведення епідеміологічних та медико-статистичних досліджень здоров'я населення; обробки державної, соціальної, економічної та медичної інформації; здатність до оцінювання впливу навколишнього середовища, соціально-економічних та біологічних детермінант на стан здоров'я індивідуума, сім'ї, популяції; здатність до проведення аналізу діяльності лікаря, підрозділу, закладу охорони здоров'я, проведення заходів щодо забезпечення якості та безпеки медичної допомоги і підвищення ефективності використання медичних ресурсів; здатність до проведення заходів щодо організації та інтеграції надання медичної допомоги населенню, та проведення маркетингу медичних послуг.

1.3.2. Вивчення навчальної дисципліни забезпечує набуття студентами наступних **програмних результатів навчання:** здобуття особою загальних та спеціальних фундаментальних і професійно-орієнтованих знань, умінь, навичок, компетентностей, необхідних для виконання типових професійних завдань,

пов'язаних з її діяльністю в медичній галузі на відповідній посаді; знання психофізіологічних особливостей людини, здоров'я людини, підтримки здоров'я, профілактики захворювань, лікування людини, здоров'я населення Застосування знань та розуміння; здатність застосовувати набуті знання, навички та розуміння для вирішення типових задач діяльності лікаря, сфера застосування яких передбачена переліками синдромів та симптомів, захворювань, невідкладних станів, лабораторних та інструментальних досліджень, медичних маніпуляцій; збір інформації про пацієнта; оцінювання результатів опитування, фізичного обстеження, даних лабораторних та інструментальних досліджень; діагностування невідкладних станів, визначення тактики надання екстреної медичної допомоги; проведення санітарно-гігієнічних та профілактичних заходів; планування профілактичних та протиепідемічних заходів щодо інфекційних хвороб; проведення лікувально-евакуаційних заходів; оцінювання впливу навколишнього середовища на стан здоров'я населення; ведення медичної документації, обробка державної, соціальної та медичної інформації Формування суджень; здатність здійснювати оцінку санітарно-гігієнічного стану навколишнього середовища з метою визначення санітарно-гігієнічних та профілактичних заходів; здатність застосовувати набуті знання щодо існуючої системи охорони здоров'я для оптимізації власної професійної діяльності та участі у вирішенні практичних завдань галузі; сформованість фахівця з належними особистими якостями, який дотримується етичного кодексу лікаря.

1.3.3. Вивчення навчальної дисципліни забезпечує набуття студентами наступних **соціальний навичок (Soft skills)**

2. ІНФОРМАЦІЙНИЙ ОБСЯГ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	
Кількість кредитів – 6	Напрямок підготовки 22 «Охорона здоров'я» (шифр і назва)	Нормативна	
Загальна кількість годин - 180	Спеціальність: 228 «Педіатрія» (шифр і назва)	Рік підготовки:	
		2-й	3-й
		Семестр	
		4-й	5-й
		Лекції	
Годин для денної форми навчання: аудиторних – 100 самостійної роботи студента - 80	Освітньо-кваліфікаційний рівень: «магістр»	20 год.	10 год.
		Практичні, семінарські	
		30 год.	40 год.
		Лабораторні	
		год.	год.
		Самостійна робота	
		40 год.	40 год.
		Індивідуальні завдання:	
год.			
Вид контролю: залік, диференційований залік			

2.2.1 Лекції

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	Види лекцій
1	Гігієна та екологія як галузь медичної науки та охорони здоров'я, її мета, завдання, зміст. Профілактична спрямованість медицини, види профілактики. Сучасні проблеми гігієни та екології в аспекті охорони здоров'я дітей та підлітків.	2	Онлайн-лекція в синхронному форматі
2	Навколишнє середовище та здоров'я. Біосфера, її складові. Вплив навколишнього середовища на здоров'я населення. Профілактика екологічних захворювань.	2	Онлайн-лекція в синхронному форматі
3	Атмосферне повітря, як складова біосфери. Особливості впливу фізичних та хімічних чинників атмосферного повітря на здоров'я дітей та підлітків. Заходи санітарної охорони атмосферного повітря	2	Онлайн-лекція в синхронному форматі
4	Сонячна радіація, її гігієнічне значення. Гігієнічне значення клімату і погоди. Медична класифікація	2	Онлайн-лекція в

	клімату і погоди. Геліометеотропні та кліматотропні реакції, їх профілактика. Акліматизація, її особливості в різних кліматичних зонах.		синхронному форматі
5	Гігієна населених місць. Проблеми урбанізації. Умови життя в населених місцях та здоров'я дитини. Планування та забудова території населеного пункту. Принципи функціонального зонування території населених пунктів. Фактори урбанізації, їх джерела і вплив на здоров'я населення. Гігієна житла. Гігієнічне значення мікроклімату, повітряного середовища, природного і штучного освітлення, їх гігієнічна оцінка.	2	Онлайн-лекція в синхронному форматі
6	Ґрунт як складова біосфери та здоров'я населення. Екологічні проблеми та гігієнічне значення ґрунту. Вплив забруднення ґрунту на санітарні умови життя і здоров'я населення, зокрема на здоров'я дітей та підлітків	2	Онлайн-лекція в синхронному форматі
7	Вода як фактор здоров'я. Екологічні проблеми гідросфери, вплив на здоров'я населення. Вода як фактор виникнення і поширення інфекційних і неінфекційних захворювань серед населення. Гігієнічна оцінка якості питної води. Заходи з санітарної охорони поверхневих водойм..	2	Онлайн-лекція в синхронному форматі
8	Гігієна харчування. Науково-гігієнічні основи раціонального харчування. Харчування як фактор здоров'я населення. Організація харчування дітей та підлітків. Основи профілактики аліментарних, аліментарно обумовлених хвороб та харчових отруєнь.	2	Онлайн-лекція в синхронному форматі
9	Гігієна та фізіологія праці. Види праці, їх характеристика. Зміни фізіологічних функцій під час виконання фізичної та розумової праці, їх фізіолого-гігієнічна оцінка. Класифікація праці за показником важкості, напруженості і шкідливості. Втома та перевтома, заходи попередження перевтоми. Фізіолого-гігієнічні вимоги до раціонального режиму праці та відпочинку. Санітарне законодавство в галузі охорони праці. Гігієна розумової праці, фізичного та трудового навчання і виховання дітей та підлітків.	2	Онлайн-лекція в синхронному форматі
10	Здоровий спосіб життя, особиста гігієна та психогігієна. Здоровий спосіб життя визначення, зміст. Роль здорового способу життя в збереженні і зміцненні здоров'я. Фактори ризику нездорового способу життя ендогенного і екзогенного характеру: надмірна маса тіла і ожиріння, гіподинамія, низька медична активність, шкідливі звички (табакокуріння, зловживання алкоголю, наркоманія, токсикоманія та	2	Онлайн-лекція в синхронному форматі

	ін.). Особиста гігієна, її значення для збереження і зміцнення здоров'я. Фізична активність, загартування. Гігієна одягу та взуття. Поняття про психогігієну, психопрофілактику, медичну біоритмологію та хроногігієну. Їх значення для здоров'я людини.		
11	Гігієна дітей та підлітків. Фактори та умови навколишнього середовища, що впливають на здоров'я дітей та підлітків. Фізичний розвиток як провідний показник стану здоров'я. Комплексна оцінка стану здоров'я дітей та підлітків, їх розподіл за групами здоров'я. Гігієна навчальних занять у школі. Гігієнічна оцінка режиму дня, розкладу уроків. Гігієна фізичного виховання дітей та підлітків. Роль сімейного лікаря у формуванні сприятливих гігієнічних умов виховання і навчання дитини.	2	Онлайн-лекція в синхронному форматі
12	Гігієна лікувально-профілактичних закладів, у тому числі дитячих. Значення оптимального гігієнічного режиму лікувально-профілактичних закладів для підвищення ефективності лікування хворих дітей та підлітків. Система забудови лікарень, їх порівняльна гігієнічна оцінка. Гігієнічні вимоги до площі, кубатури, мікроклімату, повітряного середовища, освітлення, опалення, вентиляції, бактеріального обсіменіння палат. Профілактика внутрішньо-лікарняних інфекцій.	2	Онлайн-лекція в синхронному форматі
13	Гігієна праці педіатрів різного фаху. Протирадіаційний захист персоналу і радіаційна безпека пацієнтів в рентгенологічних та радіологічних відділеннях лікарень.	2	Онлайн-лекція в синхронному форматі
14	Основи організації санітарно-гігієнічних заходів при надзвичайних станах. Гігієна польового розміщення ліквідаторів наслідків катастроф та населення. Основи організації та проведення санітарного нагляду і медичного контролю за водопостачанням особового складу цивільних аварійно-рятувальних формувань при ліквідації наслідків катастроф у польових умовах	2	Онлайн-лекція в синхронному форматі
15	Основи організації та проведення санітарного нагляду і медичного контролю за харчуванням особового складу цивільних аварійно-рятувальних формувань при ліквідації наслідків катастроф у польових умовах. Гігієна праці особового складу рятувальних формувань при ліквідації наслідків надзвичайних станів	2	Онлайн-лекція в синхронному форматі
	Всього годин	30	

2.2.2 Семінарські заняття

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	Методи навчання	Форми контролю
1				
2				
	Всього годин			

2.2.3 Практичні заняття

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	Методи навчання	Форми контролю
1	Вступне заняття. Місце і значення гігієни в системі медичних наук та практичній діяльності лікаря. Методи гігієнічних досліджень	2	розповідь-пояснення, бесіда, ілюстрація, демонстрація, презентація, відеороліки, відеофільми, дискусія, імітаційна гра, кейс-метод	усне опитування (індивідуальне і фронтальне); доповідь
2	Гігієнічна оцінка променевої енергії. Методика визначення та гігієнічна оцінка ультрафіолетового (УФ) випромінювання. Методика визначення та гігієнічна оцінка природного та штучного освітлення житлових та шкільних приміщень	2	-«-	усне опитування (індивідуальне і фронтальне); доповідь
3	Методика визначення та гігієнічна оцінка показників мікроклімату. Гігієнічна оцінка комплексного впливу параметрів мікроклімату на теплообмін дитини	2	-«-	усне опитування (індивідуальне і фронтальне); доповідь
4	Основні показники чистоти повітря приміщень, CO ₂ як показник антропогенного забруднення повітря. Вентиляція житлових та учбових приміщень, основні показники ефективності вентиляції. Методика визначення й гігієнічної оцінки запиленості та хімічного забруднення повітря	2	-«-	усне опитування (індивідуальне і фронтальне); доповідь
5	Методика санітарно-гігієнічного обстеження школи-інтернату (з оформленням акту обстеження)	2	-«-	усне опитування (індивідуальне і фронтальне);

6	Методика санітарного обстеження джерел водопостачання та відбору проб води для бактеріологічного і санітарно-хімічного дослідження	2	-«-	усне опитування (індивідуальне і фронтальне); доповідь
7	Методика гігієнічної оцінки питної води за сольовим та мікроелементним складом. Ендемічні захворювання. Метгемоглобінемія у дітей.	2	-«-	усне опитування (індивідуальне і фронтальне); доповідь
8	Методи і засоби очистки води при централізованому і децентралізованому водопостачанні. Методи і засоби знезараження води при централізованому і децентралізованому водопостачанні	2	-«-	усне опитування (індивідуальне і фронтальне); доповідь
9	Методика гігієнічної оцінки питної води при централізованому водопостачанні за результатом лабораторного аналізу проб	2	-«-	усне опитування (індивідуальне і фронтальне); доповідь
10	Методика гігієнічної оцінки питної води при децентралізованому водопостачанні за результатом лабораторного аналізу проб	2	-«-	усне опитування (індивідуальне і фронтальне); доповідь
11	Методи вивчення та гігієнічної оцінки адекватності харчування колективів (за даними меню на тиждень). Методика розрахунку енерговитрат людини та її потреб у харчових речовинах. Оцінка адекватності харчування за меню-розкладкою	2	-«-	усне опитування (індивідуальне і фронтальне); доповідь
12	Оцінка перспективного меню в шкільних закладах	2	-«-	усне опитування (індивідуальне і фронтальне); доповідь
13	Методика експертної гігієнічної оцінки якості харчових продуктів за результатами лабораторного аналізу	2	-«-	усне опитування (індивідуальне і фронтальне); доповідь
14	Методика розслідування випадків харчових отруень мікробної природи		-«-	усне опитування (індивідуальне і фронтальне); доповідь
15	Методика розслідування випадків харчових отруень немікробної природи.	2	-«-	усне опитування (індивідуальне і фронтальне); доповідь
16,	Методики дослідження та гігієнічної	4	-«-	усне опитування

17	оцінки фізичного розвитку дітей і підлітків.			(індивідуальне і фронтальне); доповідь
18	Методика гігієнічної оцінки режиму дня дітей та підлітків різного віку.	2	-«-	усне опитування (індивідуальне і фронтальне); доповідь
19, 20	Методика гігієнічної оцінки навчально-виховних установ для дітей і підлітків (загальноосвітніх шкіл та ін.) Гігієнічна оцінка навчально-виховного режиму дітей різних вікових груп та навчального розкладу в школі	4	-«-	усне опитування (індивідуальне і фронтальне); доповідь
21	Методика гігієнічної оцінки факторів середовища виховання і навчання дітей та підлітків. Методика гігієнічної оцінки дошкільних і шкільних меблів.	2	-«-	усне опитування (індивідуальне і фронтальне); доповідь
22	Методи психогієни та первинної психопрофілактики.	2	-«-	усне опитування (індивідуальне і фронтальне); доповідь
23	Гігієнічні аспекти медичної біоритмології.	2	-«-	усне опитування (індивідуальне і фронтальне); доповідь
24	Підсумкове заняття з розділу «Гігієна дітей та підлітків. Здоровий спосіб життя, особиста гігієна та психогієна».	2	-«-	усне опитування (індивідуальне і фронтальне); доповідь
25	Методика експертизи будівельних проектів. Гігієнічна оцінка розміщення та планування окремих структурних підрозділів лікарні за матеріалами проекту (за ситуаційним та генеральним планом лікарні)	2	-«-	усне опитування (індивідуальне і фронтальне); доповідь
26	Гігієнічна оцінка умов перебування хворих та гігієна праці медичних працівників в лікувально-профілактичних закладах. Методика санітарно-гігієнічного обстеження лікувально-профілактичних закладів, в тому числі й дитячих лікарень (ситуаційний та генеральний план)	2	-«-	усне опитування (індивідуальне і фронтальне); доповідь
27	Оформлення акту	2	-«-	

28	Методика експертизи будівельних проектів. Гігієнічна оцінка розміщення та планування окремих структурних підрозділів лікарні за матеріалами проекту (внутрішнє планування)	2	-«-	усне опитування (індивідуальне і фронтальне); доповідь
29	Гігієнічна оцінка умов перебування хворих та гігієна праці медичних працівників в лікувально-профілактичних закладах. Методика санітарно-гігієнічного обстеження лікувально-профілактичних закладів (обстеження внутрішнього планування)	2	-«-	усне опитування (індивідуальне і фронтальне); доповідь
30	Оформлення акту обстеження лікарні	2	-«-	усне опитування (індивідуальне і фронтальне); доповідь
31	Лікарсько-санітарний нагляд за організацією харчування в дитячих лікувальних закладах (обстеження харчоблоку дитячої лікарні).	2	-«-	усне опитування (індивідуальне і фронтальне); доповідь
32, 33	Методика контролю протирадіаційного захисту персоналу та радіаційної безпеки пацієнтів при використанні іонізуючих випромінювань у лікувальних закладах. Гігієнічне обстеження рентгенівського кабінету в лікувально-профілактичному закладі (зі складанням акту обстеження).	4	-«-	усне опитування (індивідуальне і фронтальне); доповідь
34	Підсумковий тестовий контроль	2	-«-	усне опитування (індивідуальне і фронтальне); доповідь
35	Диференційований залік	2	-«-	усне опитування (індивідуальне і фронтальне); доповідь
	Всього	70		

2.2.4. Лабораторні заняття

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	Методи навчання	Форми контролю
1				
2				
	Всього годин			

2.2.5. Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	Методи навчання	Форми контролю
1	Історія виникнення, основні етапи розвитку та сучасний стан гігієни	2		творчі завдання; індивідуальні завдання; реферати
2	Гігієнічне значення складових біосфери (атмосфери, гідросфери, літосфери).	2		-<<-
3	Ендемічний зуб як гігієнічна проблема, його етіологія, профілактика (продукти моря, йодована сіль)	2		-<<-
4	Ендемічний флюороз та карієс як гігієнічна проблема, їх профілактика (дефторування, фторування води)	2		-<<-
5	Захворювання дітей, пов'язаних з мікроелементним складом води.	2		-<<-
6	Методика гігієнічної оцінки ґрунту за даними санітарного обстеження ділянки дитячого закладу та результатами лабораторного аналізу проб. Очистка населених місць.	2		-<<-
7	Методика вивчення та оцінка харчового статусу дитини і медичного контролю за забезпеченням організму вітамінами	2		-<<-
8	Гігієнічний нагляд за харчуванням дітей та підлітків.	2		-<<-
9	Харчовий статус як показник здоров'я дитини. Захворювання недостатнього та надмірного харчування.	2		-<<-
10	Генетично-модифіковані продукти, їх гігієнічна характеристика.	2		-<<-
11	Визначення стану здоров'я, групи здоров'я та фізичного виховання.	2		-<<-
12	Методи вивчення вікових психофізіологічних особливостей дітей та підлітків.	2		-<<-
13	Методика розслідування випадків професійних захворювань та отруєнь. Попередні та періодичні медичні огляди як заходи їх профілактики.	2		-<<-
14	Визначення індивідуальних біоритмів та індивідуальностей характеру	4		-<<-

15	Гігієнічні аспекти практичної діяльності лікаря з обслуговування інкурабельних пацієнтів	4		--<<
16	Профілактика синдрому емоційного вигорання.	4		--<<
17	Особливості планування та облаштування спеціалізованих лікарень та відділень.	4		--<<
17	Радіаційне забруднення довкілля. Гігієнічні аспекти аварій на АЕС.	4		--<<
	Підготовка до практичних занять - теоретична та опрацювання практичних навичок	34		
	Всього	80		

3. КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ

3.1. Оцінювання успішності навчання здобувачів освіти здійснюється на підставі чинної «Інструкції з оцінювання навчальної діяльності здобувачів освіти ХНМУ»

Після завершення вивчення дисципліни відповідальний за організацію навчально-методичної роботи на кафедрі або викладач виставляють магістру відповідну оцінку за шкалами (див. таблицю) у залікову книжку та заповнюють відомості успішності студентів з дисципліни за формою

4-бальна шкала	200-бальна шкала	4-бальна шкала	200-бальна шкала	4-бальна шкала	200-бальна шкала
5	200	4.22-4,23	169	3.45-3,46	138
4.97-4,99	199	4.19-4,21	168	3.42-3,44	137
4.95-4,96	198	4.17-4,18	167	3.4-3,41	136
4.92-4,94	197	4.14-4,16	166	3.37-3,39	135
4.9-4,91	196	4.12-4,13	165	3.35-3,36	134
4.87-4,89	195	4.09-4,11	164	3.32-3,34	133
4.85-4,86	194	4.07-4,08	163	3.3-3,31	132
4.82-4,84	193	4.04-4,06	162	3.27-3,29	131
4.8-4,81	192	4.02-4,03	161	3.25-3,26	130
4.77-4,79	191	3.99-4,01	160	3.22-3,24	129
4.75-4,76	190	3.97-3,98	159	3.2-3,21	128

4.72- 4,74	189	3.94- 3,96	158	3.17- 3,19	127
4.7- 4,71	188	3.92- 3,93	157	3.15- 3,16	126
4.67- 4,69	187	3.89- 3,91	156	3.12- 3,14	125
4.65- 4,66	186	3.87- 3,88	155	3.1- 3,11	124
4.62- 4,64	185	3.84- 3,86	154	3.07- 3,09	123
4.6- 4,61	184	3.82- 3,83	153	3.05- 3,06	122
4.57- 4,59	183	3.79- 3,81	152	3.02- 3,04	121
4.54- 4,56	182	3.77- 3,78	151	3-3,01	120
4.52- 4,53	181	3.74- 3,76	150	Менше 3	Недостатньо
4.5- 4,51	180	3.72- 3,73	149		
4.47- 4,49	179	3.7- 3,71	148		
4.45- 4,46	178	3.67- 3,69	147		
4.42- 4,44	177	3.65- 3,66	146		
4.4- 4,41	176	3.62- 3,64	145		
4.37- 4,39	175	3.6- 3,61	144		
4.35- 4,36	174	3.57- 3,59	143		
4.32- 4,34	173	3.55- 3,56	142		
4.3- 4,31	172	3.52- 3,54	141		
4,27- 4,29	171	3.5- 3,51	140		
4.24- 4,26	170	3.47- 3,49	139		

**Відповідність оцінок за 200 бальною шкалою,
чотирибальною (національною) шкалою та шкалою ECTS**

Оцінка за 200 бальною шкалою	Оцінка за шкалою ECTS	Оцінка за чотирибальною (національною) шкалою
180–200	A	Відмінно
160–179	B	Добре
150–159	C	Добре

130–149	D	Задовільно
120–129	E	Задовільно
Менше 120	F, Fx	Незадовільно

Диференційований залік

Диференційований залік проводиться викладачем академічної групи на останньому занятті з дисципліни. Допуск до ДЗ визначається у балах ПНД, а саме: min – 70, max – 120 балів. Безпосередньо ДЗ оцінюється від – 50 до – 80 балів. Оцінка з дисципліни є сума балів за ПНД та ДЗ у балах від min – 120 до max – 200 і відповідає національній шкалі та шкалі ECTS.

Диференційований залік з дисципліни або її частини – це процес, протягом якого перевіряються отримані за курс (семестр): рівень теоретичних знань; - розвиток творчого мислення; навички самостійної роботи; компетенції – вміння синтезувати отримані знання і застосовувати їх у вирішенні практичних завдань.

3.2. Питання до заліку та іспиту:

3.3. Контрольні питання до самостійної роботи

1. Профілактичний напрям, як провідний принцип охорони здоров'я населення. Профілактика суспільна та особиста, первинна, вторинна та третинна.
2. Гігієна як наукова дисципліна, її мета, завдання, зміст.
3. Методи гігієнічних досліджень, їх класифікація, характеристика.
4. Методи вивчення впливу навколишнього середовища на організм і здоров'я людини (експериментальні фізіологічні, біохімічні, гістологічні, гістохімічні, гематологічні, токсикологічні, методи натурного спостереження, клінічні).
5. Відмінні особливості нормування природних факторів навколишнього середовища та антропогенних (техногенних) шкідливих чинників.
6. Фізіолого-гігієнічне значення окремих частин УФ радіації.
7. Штучні джерела УФ радіації та галузі їх застосування.
8. Біологічна доза УФ радіації, її гігієнічне значення.
9. Методика визначення еритемної дози УФ випромінювання.
10. Методика визначення та гігієнічна оцінка природного та штучного освітлення приміщень.
11. Атмосферний тиск, як фактор зовнішнього середовища. Фізіологічна дія атмосферного тиску на організм дитини. Метеотропні реакції.
12. Дія на організм зниженого атмосферного тиску. Висотна та гірська хвороби.
13. Профілактика висотної (гірської) хвороби.
14. Температура повітря, як фактор зовнішнього середовища. Гігієнічна характеристика температурних зон.
15. Термографи, методика вимірювання, гігієнічна оцінка термограм.
16. Вологість повітря як фактор зовнішнього середовища. Види вологості.
17. Гігієнічне нормування вологості повітря. Пряма та непряма дії вологості на організм. Абсолютна вологість. Максимальна вологість повітря. Відносна вологість повітря.
18. Фізіолого-гігієнічне значення швидкості та напрямку руху повітря, вплив швидкості руху повітря на теплообмін організму.

19. Гігієнічна норма швидкості повітря та її обґрунтування для різних приміщень.

20. Різновиди мікроклімату приміщень. Види впливу мікроклімату.

21. Методика визначення температури повітря приміщення. Норми температури для житлових, лікарняних, навчальних приміщень.

22. Охолоджуючий мікроклімат та його вплив на організм. Метеорологічні умови, які приводять до охолодження.

23. Перегріваючий мікроклімат та його вплив на організм дитини. Умови, які приводять до перегрівання. Фізіологічні та патологічні прояви, які виникають при гострому та хронічному перегріванні. Профілактика перегрівання.

24. Джерела забруднення атмосферного повітря.

25. Гігієнічне значення хімічного складу повітряного середовища.

26. Гігієнічне значення вмісту в атмосферному повітрі вуглекислого та сірчаного газу.

27. Вплив різних концентрацій діоксиду вуглецю на організм.

28. Які гігієнічні вимоги мають урахуватись при виборі орієнтації навчальних закладів.

29. Які гігієнічні вимоги існують до раціонального розташування навчальних класів та їх розмірів.

30. Яке гігієнічне значення мікроклімату навчальних класів. Вимоги до нього.

31. Яке гігієнічне значення має вентиляція навчальних класів. Види вентиляції.

32. Які гігієнічні вимоги існують до опалення навчальних класів.

33. Гігієнічні вимоги до природного освітлення навчальних класів.

34. Гігієнічні вимоги до штучного освітлення навчальних класів.

35. Гігієнічне значення і джерела шуму в навчальних класах.

36. Вода як фактор навколишнього середовища, її гігієнічне значення.

37. Загальні гігієнічні вимоги до якості питної води, її органолептичних властивостей, хімічного складу, епідемічної безпеки.

38. Вода як етіологічний фактор захворювань неінфекційної природи. Поняття про біогеохімічні провінції.

39. Епідеміологічне значення води. Роль води і умов водопостачання у розповсюдженні інфекційних захворювань.

40. Джерела водопостачання, їх порівняльна гігієнічна характеристика.

41. Централізована система водопостачання. Державний стандарт якості питної води джерел централізованого водопостачання.

42. Децентралізована система водопостачання. Гігієнічні вимоги до обладнання та експлуатації колодязів.

43. Захворювання неінфекційного походження, обумовлені вживанням недоброякісної води та засоби їх профілактики.

44. Проблема макро- і мікроелементозів водного походження. Гігієнічне значення жорсткості води. Ендемічний флюороз та його профілактика.

45. Ендемічний карієс. Фторопроділактика карієсу зубів та її значення в практиці централізованого водопостачання.

46. Методи знезараження води, їх класифікація та гігієнічна характеристика

47. Закони кількісної та якісної адекватності харчування дитини.

48. Методика розрахунку добової потреби дитини в білках, жирах, вуглеводах, мінеральних речовинах та вітамінах в дошкільних та шкільних закладах.

49. Закони кількісної та якісної адекватності харчування здорових дітей та підлітків.

50. Статеві, вікові групи дітей та підлітків щодо нормування їх потреб харчування.

51. Основні складові добових енерговитрат дітей та підлітків в дитячих дошкільних закладах та школах.

52. Поняття коефіцієнту фізичної активності дітей

53. Харчові продукти, їх класифікація, гігієнічна характеристика.

54. Причини та ознаки псування харчових продуктів. Умови зберігання харчових продуктів, терміни реалізації нестійких продуктів і готової їжі.

55. Показники якості та ознаки псування м'ясних продуктів (яловичини, свинини, баранини, птиці тощо).

56. Показники якості та ознаки псування і фальсифікації молока та молочних продуктів (сметани, кефіру, йогуртів, сирів, вершкового масла та інших).

57. Показники якості та ознаки псування хліба, хлібо-булочних, кондитерських виробів, печива, інших зернових продуктів.

58. Показники якості та ознаки псування консервів (м'ясних, рибних, овочевих та інших).

60. Харчові отруєння, їх визначення та класифікація.

61. Харчові токсикоінфекції: визначення, етіологія, діагностика, клініка, принципи профілактики.

62. Бактерійні токсикози: ботулізм, стафілококові, їх етіологія, діагностика, клініка, профілактика.

63. Профілактичні заходи щодо ліквідації та запобігання харчових отруєнь мікробної природи

64. Харчові отруєння немікробної природи, їх визначення та класифікація.

65. Харчові отруєння продуктами, токсичними за своєю природою - їх етіологія, діагностика, клініка, профілактика.

66. Харчові отруєння невстановленої етіології

67. Фактори та умови навколишнього середовища і навчально-виховного процесу, що впливають на здоров'я дітей і підлітків.

68. Стан здоров'я дітей та підлітків і фактори, що його формують. Принципи комплексної оцінки стану здоров'я дітей та підлітків. Групи здоров'я. Методика вивчення захворюваності та функціонального стану організму учнів.

69. Закономірності росту і розвитку дітей та підлітків. Показники фізичного розвитку дітей та підлітків, правила антропометрії, таблиці стандартів фізичного розвитку. Психо-неврологічний розвиток дітей і підлітків, його етапи, закономірності.

70. Фізичний розвиток як один з найважливіших критеріїв оцінки стану здоров'я. Методи оцінки фізичного розвитку.

71. Гігієнічні вимоги до земельної ділянки і приміщень дитячих дошкільних закладів. Оцінка функціональної готовності дітей до вступу в школу – фізичної і психологічної.

72. Гігієнічні вимоги до земельної ділянки, планування та улаштування загальноосвітньої школи. Санітарно–протиепідемічний режим.

73. Гігієнічні основи навчально–виховного процесу в загальноосвітній школі (гігієнічні вимоги до навчальних посібників, розкладу уроків, структури уроку та організації його проведення).

74. Гігієнічні вимоги до дитячих меблів, навчальних посібників

75. Основні профілактичні заходи щодо покращання умов навчально–виховного процесу та санітарно–гігієнічних умов перебування учнів у сучасних навчальних закладах.

76. Поняття про шкільну зрілість. Гігієнічні основи та методика визначення функціональної готовності дитини до навчання у школі.

77. Поняття про режим дня та основні режимні елементи. Особливості гігієнічного нормування режиму добової діяльності учнів. Гігієнічні принципи складання режиму дня дітей і підлітків.

79. Біоритмологічні принципи раціональної організації навчальної діяльності: поєднання часу навчальних занять з часом оптимуму фізіологічних функцій організму, використання рухової активності як синхронізатора біологічних ритмів, запровадження раціональної організації вільного часу як важливого чинника реалізації амплітудно–фазової програми біоритмів.

80. Гігієнічні принципи лікарняного будівництва та створення оптимальних умов для перебування хворих і роботи медичного персоналу. Санітарна експертиза проектів будівництва лікувально–профілактичних закладів.

81. Гігієнічні аспекти організації праці лікарів. Профілактика професійно–умовлених захворювань лікарів різних спеціальностей.

82. Гігієнічні принципи організації польового водопостачання. Задачі і обов'язки служб, що приймають участь в організації польового водопостачання при надзвичайних ситуаціях. Гігієнічні вимоги до улаштування, обладнання та експлуатації пунктів водопостачання та водорозбору. Санітарний нагляд за водопостачанням цивільних формувань та потерпілого населення в умовах надзвичайних ситуаціях.

83. Організація харчування у польових умовах. Гігієнічні вимоги до улаштування, обладнання та експлуатації польового пункту харчування.

3.4. Індивідуальні завдання (затверджений на засіданні кафедри перелік з визначенням кількості балів за їх виконання, які можуть додаватись, як заохочувальні):

3.6. Правила оскарження оцінки

Апеляція магістра щодо оцінки (кількості балів), отриманої на диференційованому заліку у ХНМУ, повинна подаватись особисто не пізніше наступного робочого дня після оголошення оцінки. Апеляція розглядається не пізніше наступного дня після її подання у присутності магістра.

Додаткове опитування магістра при розгляді апеляцій не допускається. Порядок подання і розгляду апеляції повинен бути оприлюднений та доведений до відома магістра не пізніше ніж 7 днів до початку іспитів.

4. ПОЛІТИКА ДИСЦИПЛІНИ

Вимоги дисципліни. Очікується, що магістри відвідуватимуть всі лекційні та практичні заняття. Якщо вони пропустили заняття, необхідно відпрацювати його (згідно графіку на інформаційному стенді кафедри)

Письмові та домашні завдання треба виконувати повністю та вчасно, якщо у магістрів виникають запитання, можна звернутися до викладача особисто або за електронною поштою, яку викладач/-ка надає на першому практичному занятті.

Під час лекційного заняття ставити питання до лектора/-ки – це абсолютно нормально. Активна участь під час обговорення в аудиторії, магістри мають бути готовими детально розбиратися в матеріалі, ставити запитання, висловлювати свою точку зору, дискутувати. Вітається творчий підхід у різних його проявах. Від магістрів очікується зацікавленість участю у міських, всеукраїнських та міжнародних конференціях, конкурсах та інших заходах з предметного профілю.

Відвідування занять та поведінка. Магістрам важливо дотримуватися правил належної поведінки в університеті. Ці правила є загальними для всіх, вони стосуються також і всього професорсько-викладацького складу та співробітників/-ць, і принципово не відрізняються від загальноприйнятих норм.

Використання електронних гаджетів. Використання електронних гаджетів є основним і потужним інформаційним джерелом до вивчення курсу, адаптивним до сучасних вимог і сприяє входженню в сучасний європейський освітній простір. Гаджети забезпечують постійний зворотній зв'язок: «викладач- магістр», «магістр-магістр», «магістр-група магістрів».

Політика щодо осіб з особливими освітніми потребами. Організація інклюзивного навчання в закладах вищої освіти здійснюється згідно з наказом ХНМУ № 203 від 22.06.2018 «Про затвердження порядку супроводу (надання допомоги) осіб з обмеженими фізичними можливостями, громадян похилого віку, інших маломобільних груп населення під час перебування на території (в приміщеннях) ХНМУ.

Рекомендації щодо успішного складання дисципліни. Активність здобувачів вищої освіти під час практичного заняття, виконання необхідного мінімуму навчальної роботи згідно з навчальним планом.

Заохочення та стягнення. Додаткові бали за участь в наукових конференціях, проведення наукових досліджень, публікації статей та тез, виконання додаткових завдань тощо.

5. АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ

Науково-педагогічні працівники кафедри дотримуються етичних принципів академічної доброчинності, а саме посилаються на джерела інформації у разі використання ідей, тверджень, відомостей; дотримуються норм законодавства про авторське право; надають достовірну інформацію про результати власної навчальної (наукової, творчої) діяльності.

Викладачі кафедри гігієни та екології №1 не порушують академічну доброчинність (не займаються академічним плагіатом, фабрикацією, обманом, хабарництвом).

Кафедра гігієни та екології № 1 підтримує **нульову толерантність** до плагіату. На перших заняттях проводитимуться інформаційні заходи щодо того, що саме вважати плагіатом та як коректно здійснювати дослідницько-науковий пошук.

6. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Основи законодавства України про охорону здоров'я.
2. Гігієна та екологія: Підручник [за редакцією В.Г. Бардова]. Вінниця: Нова Книга, 2006. 720 с.
3. Основи екології: / В.Г. Бардов, В.І. Федоренко, Е.М. Білецька [та ін.] Вінниця: Нова Книга, 2013. 424 с.
4. Гігієна дітей та підлітків/ за ред. Берзіня В.І., Ванханен В.І., Подрігало Л.В., Берзін В.І. Асканія, 2008. 304 с.
5. Даценко І.І., Шегедин М.Б., Шашков Ю.І. Гігієна дітей та підлітків. Київ, Медицина. 2006. 304 с.
6. Аносов І.П., Хоматов В.Х., Сидоряк Н.Г Станішевська Т.І., Антоновська Л.В. Вікова фізіологія з основами шкільної гігієни: Мелітополь: ТОВ «Видавничий будинок ММД», 2008. 433 с.
7. Радіаційна гігієна [за ред. В.Я. Уманського та С.Т. Омельчука] Донецьк: Норд-Прес, 2009. 143 с.
8. Комунальна гігієна [за ред. Гончарука Є.Г.] // Київ, «Здоров'я», 2003. - 728 с.
9. Гігієна харчування з основами нутриціології [за ред. проф. В.І. Ципріяна] К.: Медицина, 2007. 544 с.
10. Гігієна праці [за ред. Ю.І. Кундієва, О.П. Яворовського] // К.: ВСВ «Медицина», 2011. 904 с.
11. Гігієна та охорона праці медичних працівників [за ред. В.Ф. Москаленка, О.П. Яворовського] К.: «Медицина», 2009. –176 с.
12. Введення в профілактичну медицину. Методологічні та історичні аспекти / В.В. Бабієнко, А.М. Гринзовський, Ю.М. Ворохта Навчальний посібник. К.: Видавничий дім «Слово», 2012. – 232 с.
13. Становлення і розвиток гігієнічної науки в Україні: шлях крізь епохи і соціальні потрясіння (друга половина ХІХ – 20-ті р.р. ХХ століття): монографія / Коцур Н.І. – Корсунь-Шевченковський, 2011. 726 с.
14. Алиментарное ожирение как гигиеническая проблема: монографія / Л.І. Буряк, Е.М. Білецька, С.А. Щудро, Л.В. Григоренко Дніпропетровськ: «Пороги», 2012. 274 с.
15. Злобін Ю. А. Кочубей Н. Загальна екологія: навч. посібник. Суми : Університетська книга 2012. -414 с.

7. ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

1. <http://distance.knmu.edu.ua/course/view.php?id=3185>
2. <http://www.osvita.org.ua> – Освітній портал.
3. <http://nbuv.gov.ua> – сайт Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського.
3. <http://korolenko.kharkov.com> – сайт Харківської державної наукової бібліотеки імені В.Г. Короленка.
4. <http://www.education.gov.ua> – офіційний сайт МОН України.

8. ІНШЕ